

Мархайчук Н. В.

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Іваненко С. О.

*Харківська дитяча школа мистецтв № 4 ім. М. Д. Леонтовича***ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОГО ОСЕРЕДКУ В ХАРКОВІ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)**

УДК 7.072.2(477.54)

Мархайчук Н. В., Іваненко С. О. Початковий етап формування мистецтвознавчого осередку в Харкові (перша половина ХІХ ст.). У статті розглядається початковий етап становлення мистецтвознавства у Харківському університеті (кінець 1800-х — початок 1840-х рр.). Вказано, що вже у перші десятиліття функціонування університету запрошені з-за кордону (рідше місцеві) професори кафедр грецької і римської словесності чи загальної історії та філософії (Д.-Х. Роммель, І. Рижський, І. Кронеберг, А. Валицький та ін.), котрі в межах дисциплін філософського та антикознавчого профілю порушували питання історії мистецтва, утворили ґрунт, на якому в університеті стала можливою поява історії мистецтва як самодостатньої навчальної дисципліни. Зазначено, що на межі 1830–1840-х рр. серед випускників університету з'являються перші «збирачі» і «знавці» мистецтва (А. Алфєров, І. Бецький, Д. Каченовський, А. Матушинський), які стали представниками «знавчого» етапу в розвитку вітчизняного мистецтвознавства.

Ключові слова: мистецтвознавство, харківський осередок мистецтвознавства, Харківський університет, історія мистецтва.

Мархайчук Н. В., Іваненко С. А. Начальный этап формирования искусствоведческой среды в Харькове (первая половина ХІХ в.). В статье рассматривается начальный этап становления искусствоведения в Харьковском университете (конец 1800-х — начало 1840-х гг.). Указано, что приглашенные в первые десятилетия работы университета заграничные (реже местные) профессора кафедр греческой и римской словесности или общей истории и философии (Д.-Х. Роммель, И. Рижский, И. Кронеберг, А. Валицкий и др.), которые в рамках дисциплин философского и антиковедческого профиля поднимали проблемы истории искусства, сформировали основу, на которой в университете стало возможным появление истории искусства как самостоятельной учебной дисциплины. Отмечено, что на грани 1830–1840-х гг. среди выпускников университета появляются первые «собиратели» и «знатоки» искусства (А. Алфєров, И. Бецкий, Д. Каченовский, А. Матушинский), которые стали представителями «знаточеского» этапа в развитии украинского (в том числе и харьковского) искусствоведения.

Ключевые слова: искусствоведение, харьковский центр искусствоведения, Харьковский университет, история искусства.

Marhaychuk N., Ivanenko S. The initial phase of development of art criticism in Kharkov (first half of the 19th century). The article deals with the initial phase of development of art criticism in Kharkov University (late 1800's – early 1840-ies.). It is indicated that the Imperial University in Kharkov was in the main center of art criticism formation as an academic science during the first half of the 19th century. Art criticism as a self-sufficient academic discipline was not taught in the 1930ies of the 19th century due to its "shapelessness". Despite this, the main issues in art criticism and aesthetics were included into the program of master's examinations. In the first decades of Kharkov Imperial University existence professors encyclopedists invited from Germany and France delivered lectures on issues related to the history of art. Graduate of Vienna University L. Umlauf (1757–1807), who led the courses in German literature and Roman "Antiques (antiquitates)"; member of Paris Royal Academy J.-N. Belin de Ballu (1753–1815), gave lectures on "Greek archeology (antiquitates)" in addition to the courses of Greek and French literature; professor of declamation and Greek literature of the Marburg University, direct student of G. Heine (1729–1812) at Goettingen University D.-H. Rommel (1781–1859) and others were among them. It is

pointed out in the article that in Kharkov young professor D.-H. Rommel was filled with the idea of preparation materials that were necessary to study antiquities. So, for practical studying of antiquities he founded classical seminaries as H.-G. Heine in Göttingen did. Seminary foundation at the University was a methodological innovation, as many professors did not recognize the value of practical training. Training process at that time was not binary and subject-subjective; it relied on an authoritarian style. The first rector of the university, doctor of philosophy, slavist I. Rizhskiy (1755–1811) was not indifferent to questions of aesthetics and art. To get direct acquaintance with material objects of antiquity he went to the ruins of Olbia.

The course in "Aesthetics and Classical Archaeology" (antiquitates) in Kharkov can be considered the first attempt as for consistent clarification of issues of art history. This course had been lectured at the Department of Classical Philology of Philological faculty since 1820. One of the first in the Russian Empire (and the first in Eastern lands) a graduate of the University of Jena I. Kroneberg (1788–1838) began to deliver self-sufficient lectures on aesthetics within a specified course. In "Materials for the history of aesthetics," published in 1831 he gives the aesthetic theory mainly of German scientists (Winckelmann, Kant, Lessing etc.) but he does not stay away from French thinkers. According to the time art was no longer only a copy ("reflection") of reality for I. Kroneberg. Indeed, the artist has the right to its artistic reinterpretation, and the work of art exists as the integrity of content and form (ideal and real). The main idea of his aesthetic works is the concept of historicism, which he inherited from the classics of German idealistic philosophy. This gave the author the right to oppose the announced works of ancient art as unchanged samples by classicism representatives. As a result we can see the interest of I. Kroneberg in the art of the Middle Ages. In particular, he initiated the acquisition of facsimile engravings of A. Dürer for the university museum and executed description of 8 engravings of "Apocalypse".

In Kharkov University courses of Greek and Roman languages and antiquitates have become obligatory since 1835. Graduate of Dorpat University, doctor of philosophy, young professor of Classical languages and Antiques department A. Valitskiy (1806 (09) – 1858) was put in to work out the course of Greek antiquities (3 hours per week) for the third and fourth year students. His teaching activity has acquired a special role in the development of art history in Kharkov University. In 1836–1849 A. Valitskiy was the head of the numismatic cabinet at the University, where he regularly held practical lessons on "Greek antiquity" and "Overview of the Encyclopedia of philology and archeology of ancient art." The purpose of these lessons was to acquaint students with samples of ancient art, its content and form.

Thus, traditionally for the time questions of art history at Kharkov University existed within the philosophical and ancient disciplines at the Departments of Greek and Roman literature, or general History and Philosophy. In the Russian Empire at that time it was an important element of the new "Western-oriented" (classic), culture and a sign of education. This process took place under the influence of a number of factors, most important of which were: firstly, the archaeological discoveries in the north of Russia that gave the researchers of classic "antiquitates" new wide material; secondly, the transferring and mastering of methods and techniques of western, primarily German classical philology by Russian scientists; thirdly, familiarity with modern European philosophy, which ideas filled the science of antiquity and rescued it from death.

Activity of scientists of the one third of the 19th century that was connected with problems of Art History in their academic

courses paved the way for the emergence of “collectors” among university graduates (A. Alferov, I. Betsky) and real “experts” of art (D. Kachenovsky, A. Matushinskiy). They were not scientists, and experts in the field of art history, but they were able to obtain sufficient visual experience and artistic intuition. They collected, organized, studied in detail and described both known and new works of art with their teachers to become members of “scientific” level stage in the development of native art criticism.

Keywords: fine art criticism, Kharkov Centre of Arts, University of Kharkov, the history of art.

Постановка проблеми. У Харкові основним центром, де протягом першої половини XIX ст. відбувалося становлення мистецтвознавства як академічної науки, був Імператорський університет; про наявність практики викладання історії мистецтва в додаткових класах Харківського колегіуму, дослідниками відомостей не знайдено. Відомо, що засновник університету В. Каразін (1773–1842) волів бачити у його складі Академію мистецтв. Задля цього ним було запрошено художників-педагогів у рисувальний клас, закуплено колекцію графічних творів (понад 2000 гравюр та акварелей) академіка Ф. Аделунга (1768–1843). Але, як відомо, в університеті історія мистецтва, через її «неоформленість» як самодостатньої академічної дисципліни, не викладалася до 30-х рр. XIX ст., а професійного мистецтвознавця навчальний заклад не мав практично до кінця XIX ст. Попри це наприкінці XIX ст. у Харкові відбулося формування мистецтвознавчого осередку, який у першій третині XX ст. оформився у повноцінну мистецтвознавчу школу, знищену, як то відомо, 1934 року.

Актуальність теми. Значення доробку представників харківської школи в історії розвитку українського мистецтвознавства є тим важливим питанням, яке по сьогодні практично не поставало окремим предметом наукових розвідок дослідників історії українського мистецтвознавства. Не в останню чергу це пов'язано із тим, що історія українського мистецтвознавства як така не існує й по досі. Досліджені лише окремі її фрагменти, імена, проблеми. Відтак, актуальність обраного в межах даної статті питання — дослідження початкового етапу формування в Харкові мистецтвознавчого осередку — є очевидним, оскільки є частиною нагальної наукової проблеми, яка сьогодні поступово вирішується представниками регіональних наукових шкіл.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблеми становлення та розвитку у Харкові мистецтвознавчого осередку висвітлені здебільшого від другої третини XIX ст. Зокрема саме такими є ґрунтовні праці О. Павлової [13; 14] та С. Побожія [15] і дотичні до нашого питання розробки А. Ковріжних [7], С. Куліша [11], у яких знаходимо наступні відомості: через те, що основоположні питання з історії мистецтва та естетики у середині XIX ст. входили до програми магістерських іспитів, у перші десятиліття роботи університету відповідні знання слухачі отримували з частин курсів «Філософія», «Есте-

тика» чи «Давні літератури» (під назвою «Грецькі і римські старожитності»). Окремі сторінки становлення художньої освіти в Харкові I половини XIX ст. досліджувала Л. Соколюк [19].

Розуміння процесу утворення ґрунту, на якому стала можливою поява історії мистецтва як обов'язкової самодостатньої навчальної дисципліни та перших мистецтвознавців-науковців, є нагальною потребою для осмислення початкового етапу становлення мистецтвознавства у Харкові (кін. 1800-х — поч. 1840-х). Вирішення цього питання і є основною метою даної публікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У перші десятиріччя існування в Харкові Імператорського університету (одного з шести на той час у Російській імперії) наука в ньому була під прямим «європейським впливом», оскільки «на початку 1805 р. викладацький корпус університету формально складався з 13 (19) німців, 4 французів, 4 росіян, 1 українця, 2 сербів та 1 поляка ... У 1810 р. з 26 викладачів університету 20, тобто 80 %, були іноземцями, ... мали такі якості вченого, як уміння вичленити й сформулювати проблему, критично осмислити попередні знання, сприйняти дійсність у цілому й важливих деталях тощо» [11, с. 36], тому саме їм належать перші експерименти у викладанні основоположних для свого часу питань мистецтва у власних авторських курсах. Вітчизняні ж професори читали університетські курси переважно за апробованими підручниками зарубіжних авторів і не часто відхилялися від основних тем.

Як відомо, в університетах курси історії мистецтва вперше було введено у Німеччині; там же було розроблено відповідні програми і навчальні посібники. Тому викладання в межах ніби стандартних навчальних курсів окремих питань історії мистецтва німецькими і французькими професорами-енциклопедистами було цілком очікуваним експериментом. Завдяки їм учнівська молодь і харківське суспільство, за словами Д. Багалія та Д. Міллера, не виїжджаючи з Харкова, мали можливість не лише знайомитися з носіями західноєвропейської культури, а й дізнаватися про нові напрями і віяння у науці та суспільній свідомості.

Зокрема вже у перші роки функціонування університету побіжно окремих сторінок історії мистецтва торкалися словесники, історики та філософи. Загальновідомо, що випускник Віденського університету Л. Умляуф (1757–1807), який вів курси німецької словесності та римських «старожитностей (antiquitates)», одним із перших у Харкові розпочав читати курс «естетики». Інший запрошений професор, член Паризької Королівської академії Я. Белен де Балю (1753–1815; J.-N. Belin de Ballu), який працював у Харкові до 1811 р., крім курсів грецької і французької словесності читав лекції з «грецької археології (antiquitates)». Крім того, як перший директор університетської бібліотеки він «склав каталог грецьких рукописів, придбаних В. Н. Каразіним у

1806 р.», (серед них і кодекси XII ст., манускрипти XVII–XVIII ст. та ін.), що вийшов у світ наступного року і став першим виданням бібліотеки; також де Балю зробив опис 17 (з 19) рукописів.

А. Дюгур (1765–1849), який «змолоду був професором (...учителем?) образотворчих наук у Королівському колегіумі де ла Флеш, а далі професором історії у паризькій Центральній школі» [2], у Харківському університеті, де він до 1816 р. був професором всесвітньої історії, географії та статистики, розробив спеціальний курс «історії успіхів людського розуму в мистецтвах і науках» [15, с. 6]. Великого значення для закладання практичних та методичних основ викладання теорії та історії мистецтва набули авторські лекції з теорії естетики професора Йенського університету, доктора філософії, шеллінгіанця, засновника харківської філософської школи професора І. Шада (1758–1834), який працював в університеті протягом 1804–1816 рр. Його лекції і бесіди зі слухачами грали чималу роль у їхньому естетичному вихованні.

Відмітимо маловідомий факт, що формування у Харківському університеті досвіду та методичної бази для викладання історії мистецтва пов'язане з ім'ям Д.-Х. Роммеля (1781–1859). У 1811 р. його як молодого фахівця, що під час викладання у Марбурзькому університеті красномовства та грецької словесності проявив себе як носій поглядів І. Вінкельмана та Х.-Г. Гейне, прихильник всебічного вивчення класичного світу, було запрошено на посаду професора кафедри латинської словесності і старожитностей (antiquitates). Під час навчання у Геттінгенському університеті, який тоді був провідним навчальним закладом Німеччини, Д.-Х. Роммель вивчав «скарби грецької і римської літератури і старожитностей» [18, с. 7] на «філологічному семінарії» Х.-Г. Гейне (1729–1812), який вважав, що вивчення давніх мов необхідне лише як засіб для розуміння художньої специфіки давнього світу. На цих заняттях, де розмова «про неповторні зразки мистецтва класичної давності» була обов'язковою частиною курсу, Д.-Х. Роммелю і «стала зрозуміла краса форм, до того часу недоступна» [18, с. 7], — переважно «ідеального» мистецтва класичного періоду античності.

Протягом трьох років роботи в Харківському університеті Д.-Х. Роммель переважно викладав філологічні дисципліни. Однак, йдучи за Х.-Г. Гейне, він розширював вузькофілологічні межі своїх лекцій, акцентуючи увагу на естетичній, художній стороні античної культури взагалі та її «старожитностей» (як художніх артефактів) зокрема. Молодий професор заснував міждисциплінарний «класичний» семінарій, де студентам давалися «основи вищої граматики, критики, герменевтики та археології» [20, с. 55]. Очевидно, що його прототипом став згаданий вище семінарій проф. Х.-Г. Гейне. Коли у 1813 р. Д.-Х. Роммеля було обрано деканом Словесного відділу, за су-

місництвом він виконував обов'язки «ревізора» нумізматичного кабінету, використовуючи його колекцію під час проведення практичних занять. Варто підкреслити, що заснування в університеті семінарію було методичною новацією, оскільки, за словами С. Куліша, «значна частина професорів не визнавала цінності практичних занять, адже навчальний процес в ту епоху не мав бінарного, суб'єкт-суб'єктивного напрямку, а спирався на авторитарний стиль» [11, с. 37]. Цікаво, що причиною від'їзду Д.-Х. Роммеля з Харкова стало невдоволення тим, що у студентів було занадто мало підготовки, аби він міг проводити «естетичний вектор» у викладанні латинської словесності в дусі Гейне і Вінкельмана.

У межах заявленої нами проблеми важливо відмітити, що не був осторонь питань естетики і мистецтва й перший ректор університету, доктор філософії, славіст І. Рижський (1755–1811). Те, що інтерес І. Рижського до мистецтва (в широкому сенсі) був послідовним, свідчить його переклад твору О. Бурдо «О пользе наук и художеств» (1791). Відповідно часу, думки І. Рижського щодо мистецтва ґрунтувалися на класицистичній теорії наслідування. На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговує той факт, що І. Рижський не лише, як то і було заведено на «словесних» кафедрах, викладав курс «старожитностей (antiquitates)», а й для безпосереднього ознайомлення зі «старожитностями» (матеріальними предметами давності) безпосередньо виїжджав на руїни Ольвії. Так, ним ще у 1808 р. була опублікована праця «О городище Ольвии и другие примечания» [17].

З перших вихованців університету найбільших успіхів на мистецтвознавчій ниві досягнув П. Кеппен (1793–1864; з 1825 р. доктор філософії Тюбінгенського університету). Ще під час навчання у Харкові (закінчив університет у 1814 р. зі ступенем магістра правознавства) він настільки захопився археологією, нумізматикою і палеографією, що став одним із перших (після І. Рижського) дослідників руїн та матеріальних артефактів Ольвії, здійснивши протягом 1817–1823(27) рр. ряд подорожей і досліджень [12]. 1822 р. у праці «Список русским памятникам, служащим к составлению истории художеств и отечественной палеографии» П. Кеппен вказав «пам'ятки монументального мистецтва і навіть ікони. Ми знаходимо тут згадки про фрески Десятинної церкви і мозаїки Софії Київської, про живопис Спаської церкви у Полоцьку» та ін. [2, с. 23]; також він склав перелік «слов'янських рукописів і стародруків, що знаходяться в зарубіжних книгозбірнях» [6; 12], зацентрувавши увагу на мініатюрах рукописів. У 1830-х ним було здійснено обстеження залишків давніх споруд на півдні Криму та складений список відомих давніх курганів Півдня Російської імперії [4; 5].

Першими у Харкові спробами відносно послідовного висвітлення питань історії мистецтва

можна вважати курс «естетики та античної археології» (*antiquitates*), що читався по кафедрі класичної філології Словесного факультету з 1820 р. (раніше був введений до планів Московського університету [15, с. 6], де на межі 1820–1830-х уже функціонувала кафедра естетики і старожитностей).

Цей факт співпадає з приходом на Словесний факультет Харківського університету знавця класичної філології (латини), естетики та грецької культури, випускника Йєнського університету І. Кронеберга (1788–1838), якого І. Багалій вважав «окрасою» не лише кафедри, а й Словесного факультету взагалі. Крім спеціальних дисциплін І. Кронеберг читав курси грецьких та римських «*antiquitates*». Кар'єра його була стрімкою. Вступивши 1819 р. до університету у чині ад'юнкта, вже у 1821 р. став екстраординарним професором. Будучи у 1826–1829 та 1833–1836 рр. ректором, він намагався зробити університет важливим центром наукового і культурного руху, а тому опікувався його художньою колекцією і музейними фондами, упорядкував Мюнц-кабінет, а також заснував студентську бібліотеку.

Зауважимо, що, як зазначає сучасний дослідник Л. Ходанен, одним із перших у Російській імперії (і першим у східноукраїнських землях) самодостатні лекції з естетики почав читати саме І. Кронеберг [21]. Зокрема у виданих 1831 р. «Матеріалах для історії естетики» (брошура № 6) [9] він викладає естетичні теорії провідних німецьких та французьких мислителів. Відповідно часу, для І. Кронеберга мистецтво вже не було лише копіюванням («віддзеркаленням») дійсності, оскільки митець має право на її художнє переосмислення, а мистецький твір існує як цілісність змісту і форми (ідеального і реального). «Головною ідеєю його естетичних творів є поняття історизму, яке він наслідував безперечно від класиків німецької ідеалістичної філософії. Це давало авторові право виступати проти оголошення представниками класицизму творів античного мистецтва незмінними взірцями» [15, с. 7]. Звідси виходить зацікавлення І. Кронеберга мистецтвом Середньовіччя. Зокрема він ініціював придбання для університетського музею факсимільних гравюр А. Дюрера та здійснив опис восьми гравюр з «Апокаліпсису» (1832, розділ брошури № 9) [8].

За словами В. Белінського, як науковець І. Кронеберг вивчав «долі мистецтва у давніх і нових народів. Наука старожитностей (“древностей”) була особливим предметом його інтересів, і багато матеріалів виготовував він для ґрунтового творення у цій галузі» [1]. Зокрема у його науковому доробку є праця «Римські *antiquitates*» (1821, латиною) [22], яка фактично може вважатися першими виданими у Харкові «вказівками» до вивчення римських *antiquitates* (свого роду навчальним посібником). Важливими для осмислення поставленої нами проблеми є включені до укладеної І. Кронебергом «Амалтеї» переклади

(з латини, німецької, французької мов) текстів провідних науковців щодо «красних мистецтв», авторська праця «Погляд на Давню Грецію» (1826), праця «Про переселення творинь мистецтва із завойованих земель у Рим» (1831) та ін. Підкреслимо, що І. Кронеберг одним із перших у Російській імперії зрозумів потребу видавати присвячені класичному мистецтву, літературі та філософії періодичні журнали. Крім згаданої вище збірки «Амалтея» під його орудою побачили світ чотири частини наукового журналу «Мінерви» (Харків, 1835), куди увійшли як вже видані праці та переклади, так і нові матеріали [10]. Основною працею І. Кронеберга став трактат «Засади науки Давності» (*antiquitates*), який лишився незавершеним. Усе це підтверджує особливий інтерес автора до античних пам'яток, поява та розвиток якого обумовлені становленням в Російській імперії у I половині XIX ст. археології. Варто відмітити, що у Харківському університеті від 1828 р. протягом майже п'яти років на кафедрі грецької мови і словесності викладався курс археології мистецтв [14, с. 122].

Слід додати, що своєрідний бум археології у Харкові розпочався саме у 1830-х, коли, до того ж, відбувався процес відділення історії мистецтва від археології. Зокрема етнограф і археолог В. Пассек (1808–1842), якого 1834 р. запросили, але через політичні інтриги не затвердили на посаді професора Харківського Імператорського університету, у 1834–1839 рр. був редактором «Харківських губернських відомостей». У цей період він видрукував у виданні статтю «Про старожитності Харківської губернії», де закликав ентузіастів, що здійснювали розкопки, сповіщати про знахідки, аби скласти більш-менш «цілісну картину» старожитностей Харківщини. Його заклик підтримав і В. Каразін. Але від'їзд В. Пассека до Москви та смерть обох у 1842 р. не дозволили цій ініціативі відбутися. Сам В. Пассек дослідив та описав кургани та городища Харківського, Валківського та Полтавського повітів (1839), Куряжський Преображенський монастир (1840), склав брошуру «Міста Харківської губернії з картами, планами і гербами», а пізніше розробив план широкого дослідження археологічних пам'яток на території Російської імперії.

У 1834 р., за часів ректорства І. Кронеберга, в Харківському університеті йшла дискусія щодо заснування кафедри естетики і історії красних мистецтв, яку «попечитель університету О. Головкін пропонував відкрити у складі Словесного факультету» [14, с. 122]. Попри те, що ця пропозиція в університетському статуті 1835 року затверджена не була, вона мала позитивний присуд — курси Грецької і Римської мов і *antiquitates* в університеті стали обов'язковими. Курс Грецьких старожитностей, який читався для студентів третього-четвертого курсів в обсязі 3 год. на тиждень, було доручено розробити випускнику Дерптського університету, доктору філософії,

молодому професору кафедри Класичних мов та старожитностей А. Валицькому (1806(09)–1858). Зрозуміло, що розроблені А. Валицьким «лекції ще не були систематичним і всеохоплюючим викладанням матеріалу, ці питання тільки розроблялися наукою» [13, с. 245]. Протягом 1836–1849 рр. А. Валицький був завідувачем університетського нумізматичного кабінету [7], у якому він систематично проводив практичні заняття з дисциплін «Грецькі старожитності» та «Огляд енциклопедії філології та археології Давнього мистецтва». Метою цих занять було занурення слухачів у зміст і форми античного мистецтва.

У 1837 р. в університеті на базі колекцій кількох «кабінетів» було створено Музей красних мистецтв, у якому А. Валицький виконував обов'язки завідувача. Ця справа мала велике значення у розвитку мистецтвознавчих інтересів вченого та викладання в університеті мистецтвознавчих курсів. Завдяки намаганням А. Валицького колекцію музею поповнили спеціально для нього виписані з Академії мистецтв та придбані у приватних осіб античні зліпки (копії у натуральну величину з найвагоміших для курсу історії мистецтва зразків античної пластики), світлини творів провідних музеїв і галерей. «Завдяки діяльності Валицького було розпочате зібрання наукових видань з мистецтва безпосередньо для кабінету красних мистецтв. Ці художні видання були для викладачів та студентів чудовими примірниками при знайомстві та вивченні історії світового мистецтва. У цей же період розпочинається вивчення та систематизація університетської художньої колекції. Результатом цієї роботи був підготовлений і надрукований у 1845 році каталог малюнків, картин і скульптур» [13, с. 247].

Важливо зацентувати увагу на тому, що обов'язковим предметом університетської освіти була рисувальна майстерність. Попри те, що підготовка професійних митців в університеті не передбачалася, заняття вели професійні художники. Так, протягом 1818–1839 рр. посаду педагога-рисувальника заміщував художник-академіст Ф. Репнін-Фомин (1778–1857), а з 1839 по 1844 р. — Б. Клембовський, випускник Кременецького ліцею (1816–1825) та Віленського університету (1826–1829), де під час його навчання читався курс історії мистецтва. По закінченні навчання Б. Клембовський студіював живопис у Дрездені, потім у Парижі в майстерні видатного А. Гро. У 1834–1839 рр. працював у Київському університеті, звідки був вигнаний за політичними мотивами (у зв'язку з розгоном у Києві «польської професури» після «справи Конарського»). Чудовий портретист, тонкий знавець італійського живопису, котрий копіював Рафаеля і Тиціана, художник-педагог із досвідом каталогізації музейних колекцій та викладання рисунку і живопису, був цінним придбанням для Харківського університету [19, с. 139]. І хоча жодних матеріалів про методику викладання Б. Клембовським рисунку

не знайдено (як і згадок про його присутність на практичних семінаріях у Музеї), він мав безперечний вплив на формування естетичних вподобань студентів та викладачів університету.

На межі 30–40-х рр. XIX ст. справа викладання у Харківському університеті курсів, спрямованих на вивчення основоположних питань мистецької історії, дала помітні для розвитку вітчизняного мистецтвознавства результати. Так, у 1842 р. історико-філологічний факультет університету закінчив І. Бецький (1818–1890), який увійшов до історії Харкова як колекціонер і меценат, який у 1856–1858 рр. передав університетському музею мистецьку колекцію — понад 500 творів італійського живопису XVI–XVIII ст. Потреба вивчення і колекціонування мистецьких творів у Бецького-«знавця» з'явилася під час закордонних подорожей (1844–1849; 1852). На думку фахівців, із отриманням колекції І. Бецького університетська збірка набула музейного рівня. За півтора десятиліття, у 1873 р., музейну збірку поповнить інша велика колекція — випускника Словесного відділення університету 1836 р. А. Алфьорова (1812–1872), котрий після домашньої мистецької освіти (як син відомого гравера і архітектора М. Алфьорова) отримав в університеті відповідні знання з історії мистецтва і став, як й І. Бецький, «збирачем» і дослідником мистецьких творів.

У 1847 р. юридичний факультет Харківського університету закінчив Д. Каченовський (1827–1872), який був залишений у ньому для написання магістерської (1849), а потім і докторської (1855) дисертацій з «державних наук». Д. Каченовський відомий не лише тим, що він, блискучий лектор, розробив перший в Російській імперії курс міжнародного права, а й тим, що став одним із перших поціновувачів і серйозних «знавців» мистецтва, вихованих у Харківському університеті. Його розмаїті наукові інтереси та глибокі знання з історії мистецтва сприяли формуванню у Харкові мистецтвознавчого осередку. Під час численних закордонних подорожей (у які він виїжджав як теоретик міжнародного права), він вів «шляхові замітки», які були відомі його сучасникам (у рукописі). Тривале перебування в Італії (друга половина 1860-х) підштовхнуло Д. Каченовського до вивчення художньої спадщини Флоренції, у тому числі спадщини Мікеланджело. Частина цього дослідження, опублікована у №№ 8 й 10 «Віснику Європи» за 1869 р. під назвою «Флоренція та її старі майстри», є одним із перших у Російській імперії досвідом «знавцтва» про італійське мистецтво (поруч із працею О. Вишеславцева (1831–1888) «Джотто і Джоттісти», виданою у Санкт-Петербурзі (1881)).

У 1849 р. філософський факультет Харківського університету закінчив А. Матушинський (1828–1885), який, отримавши в університеті гарні засади для розуміння красних мистецтв, став їх тонким «знавцем». Для самовдосконалення в

цій галузі він не лише примножував свій артистичний смак «знайомством з науковими працями з мистецтва, в усіх його галузях, а головним чином — живопису й при тому доби відродження і новітнього» [16, с. 3], а й постійно виїжджав за кордон з метою відвідування у різних країнах міжнародних та всесвітніх виставок, столичних музеїв та знайомства з пам'ятками мистецтва. У 1870-х він вів художню рубрику в газеті «Голос», а у 1860–1880-х рр. був дописувачем журналів «Русский Вестник» і «Вестник изящных искусств». За плідну роботу на ниві художньої критики у 1874 р. був обраний «почесним вільним общником» Імператорської Академії мистецтв. Після його смерті, відповідно до заповіту, Харківському університету перейшла приватна бібліотека А. Матушинського, що нараховувала майже 2 тис. примірників книг, понад 250 фотографій та 57 гравюр з кращих творів відомих митців. А. Матушинський, як і кожний із вдячних випускників університету, був переконаний, що цей навчальний заклад є «alma mater, що дає своїм вихованцям якщо не життя, то, щонайменше, одне з найвеличніших благ життя — освіту. Зрозуміло, що за це вихованці назавжди вдячні своїй матері — університету, і, коли виходять у життя, намагаються високо тримати її честь» [16, с. 1].

Висновки. У перші десятиріччя роботи Харківського Імператорського університету лекції, дотичні до проблем історії мистецтва, читали переважно запрошені з Німеччини та Франції професори-енциклопедисти. Згодом до вивчення, осмислення і включення мистецтвознавчих питань до університетських курсів долучилися місцеві науковці. Традиційно для свого часу питання історії мистецтва існували в межах дисциплін філософського та антикознавчого профілю при університетських кафедрах грецької і римської словесності або загальної історії та філософії. У Російській імперії того часу це було важливим елементом нової «західноорієнтованої» (класицистичної) культури, показником освіченості. Діяльність тих харківських науковців I третини XIX ст., що у своїх академічних курсах свідомо торкалися проблем історії мистецтв (Д.-Х. Ромель, І. Рижський, І. Кронеберг та ін.), а також цілеспрямована діяльність А. Валицького, який був чи не першим у Харківському університеті розробником і лектором курсу власне історії мистецтва (грецькі «старожитності»), створили ґрунт для появи серед випускників університету «збирачів» і справжніх «знавців» мистецтва: А. Алфьорова, І. Бецького, Д. Каченовського, А. Матушинського. Вони, не будучи науковцями, фахівцями в галузі мистецтвознавства, змогли отримати достатній власний візуальний (зоровий) досвід і художню інтуїцію, аби збирати, систематизувати, детально вивчати і описувати як відомі, так і нові твори мистецтва, а отже, поруч із своїми вчителями, стати представниками

«знавецького» етапу у розвитку вітчизняного мистецтвознавства.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають в аналізі дотичної до історії мистецтва спадщини науковців Харкова I половини XX ст., виявленні їхнього внеску у становлення як загальноімперського, так і українського мистецтвознавства.

Література:

1. Белинский В. Некролог [Кронеберг] : [Текст] / В. Белинский // Полное собрание сочинений. Т. 13 : [Указатели] / [ред. : Н. Ф. Бельчиков, Ф. Я. Прийма] ; АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). — М. : Изд. АН СССР, 1959. — С. 33–36.
2. Вздорнов Г. История открытия и изучения русской средневековой живописи. XIX век [Текст] / Г. Вздорнов. — М. : Искусство, 1986. — 384 с.
3. Зленко Г. Доля бібліотеки професора Дегурова [Електронний ресурс] // Релігія в Україні [сайт]. — 07.06.2011. — Режим доступу : [http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/10268-dolya-biblioteki-profesora-degurova.html_\(data_zverнення_15.02.2017\)](http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/10268-dolya-biblioteki-profesora-degurova.html_(data_zverнення_15.02.2017)). — Назва з екрана.
4. Кеппен П. О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических [Текст] / П. Кеппен. — СПб. : печатано при Императорской Академии наук, 1837. — 418 с.
5. Кеппен П. Список известнейшим курганам в России [Текст] / П. Кеппен. — СПб. : Типография Н. Греча, 1837. — 35 с.
6. Кеппен П. Список русским памятникам, служащим к составлению истории художеств и отечественной палеографии, собранным и объясненным П. Кеппеном [Текст] / П. Кеппен. — М. : Тип. С. Селивановского, 1822. — 120 с.
7. Коврижных А. Эпизод из истории нумизматического кабинета Харьковского университета (1836–1849). Завердование А. О. Валицкого [Текст] / А. Коврижных // Краеведство : научный журнал. — 2002. — № 1–4. — С. 31–33.
8. Кронеберг И. Дюрер А. Apocalypse cum figuris [Текст] / И. Кронеберг // Брошюрки, издаваемые И. Кронебергом. — № 9. — Х., 1832. — 145 с.
9. Кронеберг И. Материалы для истории эстетики [Текст] / И. Кронеберг // Брошюрки, издаваемые И. Кронебергом. — № 6. — Х., 1831. — 82 с.
10. Кронеберг И. Минерва [Текст] : сборник : в 4-х ч. / И. Кронеберг. — Х., 1835.
11. Кулиш С. Формування науково-педагогічного колективу Харківського університету у пер. чв. 19 ст. [Текст] / С. Кулиш // Імідж сучасного педагога. — 2014. — № 4. — С. 35–38.
12. Назарчук В. Ольвійський сборник Кеппена [Текст] / В. Назарчук // Летопись Причерноморья : археология, история, литература, нумизматика. — 1999. — № 3. — С. 19–30.
13. Павлова О. Валицький А. Й. (1808–1858) і розвиток музезнавства і мистецтвознавства у Харкові у XIX ст. [Текст] / О. Павлова // Треті Суміцькі читання : мат. наук. конф., присвяч. 95-річчю XII Археологічного з'їзду. — Х., 1998. — С. 245–258.
14. Павлова О. Викладання історії мистецтва у Харківському університеті в XIX — на початку XX століть [Текст] / О. Павлова // Вісник Харківського державного університету ім. В.Н. Каразіна. — 1998. — № 413 : Історія. — Вип. 30. — С. 121–126.
15. Побожеї С. Харківська університетська школа мистецтвознавства : історія, напрямки, проблеми [Текст] / С. Побожеї // 3 історії українського мистецтвознавства. — Суми : Університетська книга, 2005. — С. 3–37.
16. Редин Е. Аполлон Михайлович Матушинський. К истории Харьковского университета [Текст] / Е. Редин. — Х. : Тип. Адольфа Дарре, 1894. — 16 с.
17. Рижский И. О городище Ольвиш и другие примечания [Текст] / И. Рижский // Технологический журнал. — 1808. — Т. 5. — Ч. 2. — С. 161–170.

18. Роммель К. Д. фон. Пять лет из истории Харьковского университета. Воспоминания профессора Роммеля о своем времени, о Харькове и Харьковском университете (1785–1815) [Электронный ресурс] / Кристоф Дитрих фон Роммель [и др.] // eScriptorium — архив редких изданий и рукописей для науки и образования. 1868. — X. : В Университетской типографии. — 111 с. — Режим доступа : <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/67> (дата звернення 15.02.2017). — Назва з екрана.
19. Соколюк Л. Художники-поляки в культурной жизни Харькова XIX — первой трети XX века [Текст] / Л. Соколюк // Вісник ХДАДМ / за ред. В. Даниленка. — 2002. — № 9 [Теоретична стаття Г. Семирадського у контексті вітчизняної та світової культури : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня — 2 жовтня 2002)]. — С. 139.
20. Формозов А. Пушкин и древности : Наблюдения археолога [Текст] / А. Формозов. — М. : Языки русской культуры, 2000. — 144 с.
21. Ходанен Л. Кронеберг Иван Яковлевич [Текст] / Л. Ходанен // Русские писатели : 1800–1917 : биографический словарь / под ред. П. А. Николаев. — М. : БРЭ, 1994. — Т. 3. — С. 159–160.
22. Croneberg I. *Antianitates romanae : in usum praelectionum adum pravit* [Римские древности : в изложении для широкого пользования] : [Текст] / I. Croneberg. — Charcoviae, 1821. — 51 p.

References:

1. Belinskiy, V. (1959). *Nekrolog (Kroneberg) [Necrology (Kroneberg)]. Polnoye sobraniye sochineniy — Complete Works. (N. F. Bel'chikov, F. Ya. Pryuma, Eds.). (Vol. 13, pp. 33–36). Moscow : Izd. AN SSSR. [In Russian].*
2. Vzdornov, G. (1986). *Istoriya otkrytiya i izucheniya russkoy srednevekovoy zhivopisi. XIX vek [The History of Discovery and Study of Russian Medieval Painting. XIX Century]. Moscow : Iskustvo. [In Russian].*
3. Zlenko, H. (2011, June 7). *Dolya biblioteki profesora Dehurova [Predestination of Professor Degurov's library]. Relihiya v Ukraini — Religion in Ukraine. Retrieved from http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/10268-dolya-biblioteki-profesora-dehurova.html. [In Ukrainian].*
4. Keppen, P. (1837). *O drevnostyakh Yuzhnogo berega Kryma i gor Tavricheskikh [About the Antiquities of the Southern Coast of the Crimea and the Tauride Mountains]. St. Petersburg : pechatano pri Imperatorskoy Akademii nauk. [In Russian].*
5. Keppen, P. (1837). *Spisok izvestnykh kurganov v Rossii [List of the Most Famous Barrows in Russia]. St. Petersburg : Tipografiya N. Grecha. [In Russian].*
6. Keppen, P. (1822). *Spisok russkim pamyatnikam, sluzhashchim k sostavleniyu istorii khudozhestva i otechestvennoy paleografii, sobrannym i obyasnennym P. Keppenom [List of Russian Monuments Serving to Compose the History of Arts and National Paleography, Collected and Explained by P. Keppen]. Moscow : Tip. S. Selivanovskogo. [In Russian].*
7. Kovrizhnykh, A. (2002). *Epizod iz istorii numizmaticheskogo kabineta Kharkovskogo universiteta (1836–1849). Zavedovaniye A. O. Valitskogo [Episode from the History of the Numismatic Cabinet of Kharkov University (1836–1849). Supervision of A. O. Valitsky]. Kraeznavstvo, 1–4, 31–33. [In Russian].*
8. Kroneberg, I. (1832). *Dyurer A. Apocalypsis cum figures [Durer A. Apocalypse]. Broshyurki, izdavayemye I. Kronebergom — Brochures, published by I. Kronberg. (no. 9). Kharkiv. [In Russian].*
9. Kroneberg, I. (1831). *Materialy dlya istorii estetiki [Materials for the history of estetics]. Broshyurki, izdavayemye I. Kronebergom — Brochures, published by I. Kronberg. (no. 6). Kharkiv. [In Russian].*
10. Kroneberg, I. (Ed.). (1835). *Minerva : miscellany. In 4 parts. Kharkiv. [In Russian].*
11. Kulish, S. (2014). *Formuvannya nauково-pedahohichnoho kolektyvu Kharkivskoho universytetu u per. chv. 19 st. [The Form of the Scientific and Pedagogical Collegium of Kharkiv University in 1st Part of XIX Century]. Imidzh suchasnoho pedahoha — Image of Modern Teacher, 4, 35–38. [In Ukrainian].*
12. Nazarchuk, V. (1999). *Olviyskiy sbornik Keppena [Olbian collection of Keppen]. Letopis Prichernomoria : arkeologiya, istoriya, literature, numizmatika — Chronicle Of The Black Sea : Archeology, History, Literature, Numismatics, 3, 19–30. [In Ukrainian].*
13. Pavlova, O. (1998). *Valyts'kyu A. Y. (1808–1858) i rozvytok muzeeyeznavstva i mystetstvoznavstva u Kharkovi u 20 st. [Valitsky, A. Y. (1808–1858), and the Rostrum of Museum-knowledge and Mysticism in Kharkov in the 19th Century]. Treti Sumtsovs'ki Chytannya : Proceedings of Scientific Conference, Dedicated to 95 years of XII Archaeological Congress. (pp. 245–258). Kharkiv. [In Ukrainian].*
14. Pavlova, O. (1998). *Vykkladannya istoriyi mystetstva u Kharkivskomu universyteti v XIX — na pochatku XX stolit' [Teaching of Art History in Kharkiv University in XIX — in the Beginning of XX Centuries]. Visnyk Kharkivskoho derzhavnogo universytetu im. V. N. Karazina — Bulletin of Kharkiv State University named by V. N. Karazin. Kharkiv, 413(30), 121–126. [In Ukrainian].*
15. Pobozhiy, S. (2005). *Kharkivskaya universitet's'ka shkola mystetstvoznavstva : istoriya, napryamy, problemy [Kharkiv University school of art history : history, straight, problems]. Z istoriyi ukraiyins'koho mystetstvoznavstva — From the History of Ukrainian Art History. (pp. 3–37). Sumy : Universytet's'ka knyha. [In Ukrainian].*
16. Redin, E. (1894). *Apollon Mikhaylovich Matushinskiy. K istorii Kharkovskogo universiteta [Apollon Mikhailovich Matushinsky. To the History of Kharkov University]. Kharkov : Tip. Adolfa Darre. [In Russian].*
17. Rizhskiy, I. (1808). *O gorodishche Olvii i drugiy primechaniya [About Olbia hillfort and other notes]. Tekhnologicheskii zhurnal — Technological journal, 5 (part 2), 161–170. [In Russian].*
18. Rommel, K. (1868). *Pyat let iz istorii Kharkovskogo universiteta. Vospominaniya profesora Rommelya o svoem vremeni, o Kharkove i Kharkovskom universitete (1785–1815) [Five Years from the History of Kharkov University. Memories of Professor Rommel on His Time, about Kharkov and Kharkov University (1785–1815)]. eScriptorium. Retrieved from <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/67>. [In Russian].*
19. Sokolyuk, L. (2002). *Khudozhniki-polyaki v kulturnoy zhizni Kharkova XIX — pervoy trety XX veka [Artists-Poles in the Cultural Life of Kharkov XIX — the First Third of the XX Century]. Visnik KhDADM — Bulletin of KSADA, 9 (Creative figure of G. Semiradsky outline of national and world culture : Proceedings of the International Scientific Conference (2002, September 30 — October 2)), 139. [In Russian].*
20. Formozov, A. (2000). *Pushkin i drevnosti : Nablyudeniya arkeologa [Pushkin and Antiquity : Observations of the Archaeologist]. Moscow : Yazyki russkoy kultury. [In Russian].*
21. Khodanen, L. (1994). *Kroneberg Ivan Yakovlevich. Russkiye pisateli : 1800–1917 — Russian Writers : 1800–1917. Biographical Dictionary. (Vol. 3, pp. 159–160). Moscow : BRE. [In Russian].*
22. Croneberg, I. (1821). *Antianitates romanae : in usum praelectionum adum pravit [Roman Antiquities : in the Exposition for General Use]. Charcoviae. [In Latin].*

Рецензент статті: Тарасов В. В., кандидат історичних наук, доцент, Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Стаття надійшла до редакції 23.03.2017